

SZÁNTÓ ERIKA

Hitványságborze

A Szeget szeggel a Nemzeti Színházban 1.

Nem túlságosan tetszettek a *Szeget szeggel* szürke vásznai, s a bonyolult faácsolat, amely betölti a színpadot. De hogy nem tetszett, ezt utólag tudom csak tisztázni: valóban, ez a mindent betöltő szürkeség nem kedveskedik a szemnek. Utólag, mert előadás közben nem zavart. Sőt.

Keserű Ilona díszlete lehetővé teszi, hogy a *Szeget szeggel* egész világa, a „fent és a „lent”, a bordélyok közönsége és az apácázárda, a börtön és a hercegi palota egyszerre legyen a szemünk előtt. Nem léphet ki senki - sem néző, sem szereplő - a „minden mindennel összefügg” szoros láncolatából, nincsenek falak és ajtók, amelyek védelmet nyújtanának. Ez a díszlet megszünteti a határt a kül- és a belvilág közt, minden mások szeme láttára történik, s ami egyszer megesik, beilleszkedik az egészbe. Így nyernek többletértelmet a dolgok, a kövek mozaikká rendeződnek, s ez a mozaiktabla már nemcsak az egyes kövecs-kék jelentésével bír.

Major Tamásról az utóbbi években minden rendezése után megállapítják (ki helyeselve, ki szemrehányóan), hogy makacsul letakarít színpadáról mindent, ami csak díszítgetne, vagy az illúziószínház céljait szolgálná. Nem hinném, hogy ennek magyarázata valamiféle „látványaszfékzésben keresendő, amely önsanyargató módon vastraverzek és szürke rongyok lomtárába számúzi a képzeletet. Ellenpéldaként hadd emlékeztessék a *luzitán szörny* vagy *A szecsuanai jólélek* nagyon is fantáziagazdag színpadképei-re. Major rendezéseiben a díszletnek *mindenekelőtt* két feladatot kell betöltenie: alkalmas játékkeret nyújtani az egy-mással összefüggő, egyidőben zajló, egymást azonnal követő események számára, s a dráma „kisvilága” körül jelezni a tágabb világ, a társadalom lélegzetvételét. Az első igény abból táplálkozik, hogy a rendező „újraolvasásai” kimozdítottak műveket a megszokott kétdimenziósságból, a drámai idő többé nem gombolyítható le könnyedén a mese gurigájáról, s különálló jelenetek építkezése helyett az *egymást építő* jelene

tek számára kell színpadi életteret biztosítani. S ahogy a jelenetek nem kaphatják meg egymástól elszigetelten teljes értelmüket, úgy a művek „megfejtéséhez” sem elegendő a filológiai gondosság, a lélektani nyomozás. A szavak *valahol* kimondatnak, az érzelmek *valahol* megszületnek. A zárt ajtók mögött játszódó komédiák és tragédiák köré is beszívárog - a falakon át is - a társadalmi közeg. Major tehát nemcsak a cselekmény párhuzamosságait nyomozza ki és állítja színpadra (lásd a *Rómeó és Júlia* halottsiratóját és a zenészek menyegzői készülődését), hanem aláhúz egy állandó párhuzamosságot: a „kinti” világ szüntelen jelenlétét.

Ha a *Szeget szeggel* külsőségeit annak alapján ítéljük meg, *hogyan* mindegyik lehetőségét nyújtanak-e a rendezőnek, elismeréssel kell igent mondanunk. A ruhák egy olyan várost mutatnak, amely zagyva összevisszaságban liheg ízlés híján egy kialakulatlan és utolérhetetlen gyorsasággal változó divat után, a bohóccarcokból csak néha-néha villannak elő az emberszemek, és önérzetesen harsog -- a lehangosabb jogán - a fül-tépő cirkuszi muzsika. Kész tehát a keret, amelyben megszólalhat az a Shakespeare-mű, amely magyarul eddig inkább a hallgatás erényét gyakorolta. A Nemzeti Színház mostani bemutatóját amatőr produkciókon kívül csak Hevesi Sándor 1927-es rendezése és egy 1966-os pécsi előadás előzte meg. Sem nem vígjáték, sem nem tragédia, jobb nem eljátszani - vélték sokan, és a bőséges Shakespeare-irodalomban mindig akadt olyan citátum, amelynek alapján zsenének, következtetlennék és főleg követhetlennék minősítették ezt a különös drámát, amelyben a drámai tét *vígjáték* kivá zsurorodott.

2.

Majort - láthatóan - már az *Amphytrion* rendezésében sem foglalkoztathatta sokat a műfaji besorolás gondja. Mit sem törődve a skatulyákkal, a kacagtató félre-értések és csodás-mulatságos praktikák közepébe Sosias kegyetlen-keserű meg-

Shakespeare: Szeget szeggel (Nemzeti Színház). Ronyecz Mária (Izabella) és Benedek Miklós (Claudio)

Iglódi István (Angelo) és Ronyecz Mária (Izabella)

Moór Mariann (Marianna) és Ronyecz Mária (Izabella)

aláztatásának drámáját állította, s szomorú fintorral hatálytalanította az isteni akarat által elrendelt, mindent kibékítő happy endet.

Érdeemes közelebről szemügyre venni a Major által az utóbbi időben szín-padra állított „boldog végeket”. A *Rómeó és Júlia* kriptajelenetében Capulet könnyektől fátyolos hangon szólítja Montague-t: „Add jobbot, testvérem, Montague! / Ezt kérem lányom özvegydíjaként: / Többet nem kaphatok.”

Montague a megilletődöttségtől fuladozva licitál rá: „De én adok! / Legyen halotti szobra színaranyból, / Hogy míg Verona áll és híre él, / Csodálva nézze mind e nagyvilág / A sírig hű és bátor Júliát.”

És végül Capulet: „S jobbán Rómeó pihenjen. / Bizony mondom: mártírok mind a ketten.”

Igen, idill ez is, könnyes idill, halottakkal és jóleső naivitással, miszerint a feudális anarchiának vége, itt, most, azonnal. Major azonban „áthangszereli” az idillt: nem kell mást tenni, csak egy kicsit kenetteljesebbé színezní ezt a befejezést, s máris a visszaját mutatja a szituáció. A tiszteletré méltó és önelégült gyászolók nevetséges hazudozókká válnak, akik természetesen vakon hisznek áhítatos közhelyeikben.

Mi történik az *Amphytrion* végén? Jupiter így rendelkezik: „Oszoljon el a bú ...”, de Major színpadán nem teljesítik ezt a parancsot. Sosias elgyötört

arcán, de még Amphytrion kényszeredett szolgálzatában sincs nyoma a „minden jó, ha a vége jó” boldog elégedettségének.

Amit a *Rómeó és Júlia*ban hangsúlyeltolódás, becsempészett karikírozó elemek, az *Amphytrionban* a szereplők gesztusai és szavai közt megteremtett aszinkronitás rombolt le, azt a *Szeget szeggel*-ben még erőteljesebben akarja felszámolni a rendező.

A *Szeget szeggel* utolsó képe elszakad a földtől. A szereplők megkísérlik a levegőben járást, s karjukat lebegtetik, mint az angyalkák a szárnyaikat. Ha akarom, ezek tehetetlenül széttárt emberi karok, hiszen a sötét és bűnös káoszából, ami létrejött, többé nincs valóságos kiút. A színpadi alakok immáron álarcos maszkarák: a boldog vég hazugságához még így, arctalanul a legjobb. A herceg ugyanis általános örvendezést kíván, általános bocsánatot hirdet és körbe-körbe köszöneteket oszt, és menyegzőket rendel el. Miután: a hóhérbárd állandó készenlétben volt, egy fő (igaz, hogy egy ismeretlen szerencsétlené) legurult, a színen levők nagyobbik fele adott pillanatban saját elveit árulta el, zsaroltak, fenyegettek, mindenki mindenkit becsapott, törpe jellemek leckéztettek még törpébbeket, a szerelem gonosz és önző gerjedelemmé torzult, s a hatalomról bebizonyosodott, hogy tehetetlen és kegyetlen egyidőben.

„Marianna, örvendj! Angelo, sze-

red őt! / Sok jószágod köszönjük, Escalus! / Még hátra van, hogy hálánk megmutassuk. - / Köszönjük, foglalj, a bölcs hallgatást: / Majd méltóképpen előléptetünk” - mondja a herceg, és az egész díszes gyülekezettel távozna. Ekkor kellene megszólalnia a végítélet harsonáinak, hogy jelezze ennek az egész elmocsarasodott, megtisztulásra képtelen világnak a pusztulását, amelyben igazságtevésnek tűnhet az ordító igazságtalanság is. A végítélet azonban sehol sincs kilátásban, Major tehát lábujjhegyre állítja színészeit. Szinte mindegy, mit tesznek, csak az a fontos, hogy a boldog befejezést egy pillanatig se tarthassuk földi valóságnak.

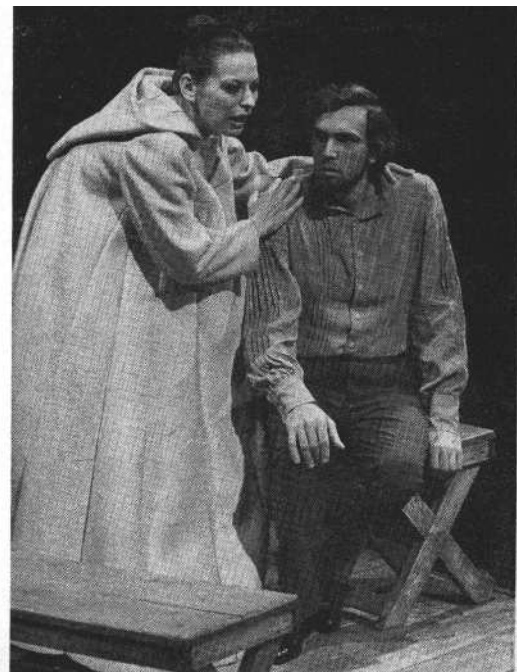
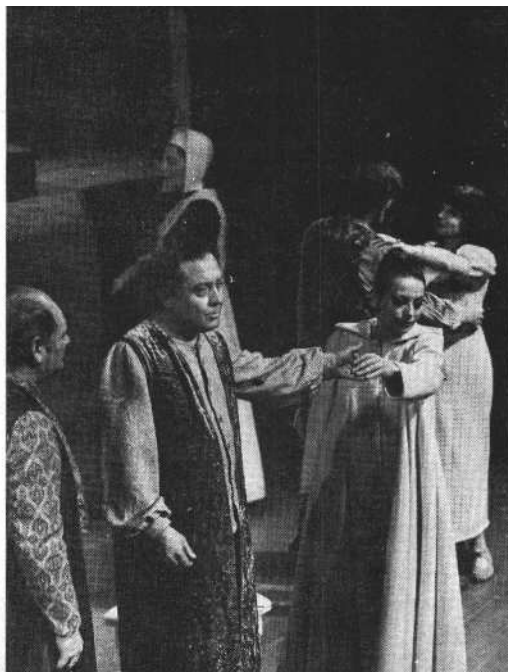
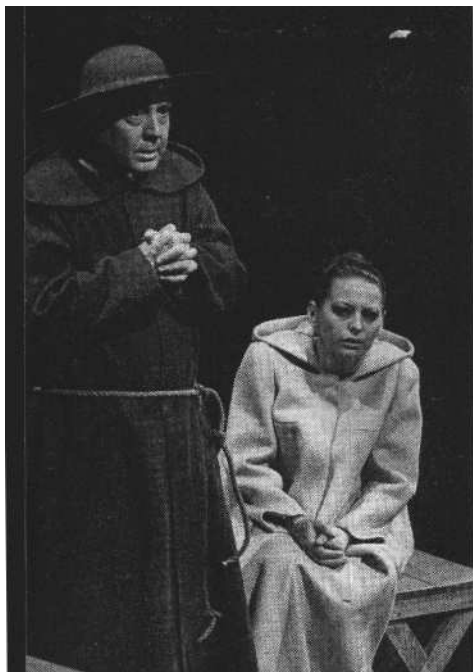
3.

A *Szeget szeggel* színpadi újjászületésének szinte minden bírálója és értelmezője kutat az előadásban a *bős* után. A keresés végeredményeként csakis Izabella pályázhat erre a helyre, mert mindenki más nyilvánvalóan vétkes valamiben. Izabella alakítójától, Ronyecz Máriától tehát a kritikák legnagyobb része számon kéri a drámai hősnőt, az etikai normák általános feladása közepette a „belülről irányított embert”, aki tisztasága tudatában, törekenyen és mégis keményen állja a sarat, keményen, de azért mégiscsak lágyan, lágyan és nőiesen, miképp az előírásoknak megfelelően azt az idők kezdete óta teszi minden, a színpadi konvenciókat tisztelő drámai hősnő.

Kállai Ferenc (Vincentio) és Ronyecz Mária (Izabella)

Gyórfy György (Escalus), Kállai Ferenc (Vincentio) és Ronyecz Mária (Izabella)

Ronyecz Mária (Izabella) és Benedek Miklós (Claudio) (Iklády László felvételei)

Ronyecz nem áll meghatóan s mégis elszántan a külvilág viharában, és elfelejt nőies lenni. Ellenben gyors eszű, és a gondolkodása néha kegyetlen. Nem annyira szüzi, mint inkább praktikus érzékten. Kitűnő alakítása „apró munkával” épül.

Egyetlen nagy drámai vétség helyett egy megtévesztően látványos jellem hajszálrepedéseit keresi meg. Tökéletesen valószínűsíti meg azt a rendezői elképzelést, miszerint a darabbeli Viennában nem élhet meg, nem pottyanhat szerencsésen a talpára a tisztesség. Megpróbálom végigkövetni, amit - meggyőződés-szerűen - a rendező és a színész olyan alaposan kiemelt Shakespeare-ből. Ugyanis Izabella nem a mű ellenére ilyen „hüvös” és „érzékten” (ahogy több bírálója jellemezte), sőt hozzátenném: számító és számítgató, hanem épp a műből rajzolódik ki ilyenek.

Izabella és Angelo első találkozásakor a lány könyörgése bátyja életéért meglehetősen lanya. Ha Lucio nem biztatná makacsul, az első elutasítás után, mint ki dolgát jól végezte, távozna. „Ó, szívtelen igazság! / Bátyám csak volt. Ég áldja kegyelmedet” - mondja, majd ilyeneket kérdez: „Hát mindenképpen meg kell halnia?”

Izabella csak betölti a bátyjáért reszkető hűg szerepét, úgy, ahogy azt a világ elvárja, de belül rezzenetlen. Ebben a találkozásban a kegyetlen ítélet ellenére Angelo az, aki ember módjára, érző lénynek mutatkozik: érzékeit felkavarja a hideg és okos, szép nő. Izabellának az agya működik villámgyorsan, azonnal fegyverként fordítja Angelo ellen a zsaroló vallomást. Claudioért azonban Lucio, a züllött nagyapofájú, jobban aggódik.

Izabella így lép ki a jelenetből: „Ragyogj, szüziesség! halj meg, drága bátya: / Tenálad is drágább a szüzi párta!”, majd a darab utolsó másodperceiben a legkisebb habozás nélkül nyújtja kezét a hercegnek, akihez körülbelül ugyan-olyan szenvedélytelen szerelem fűzheti, mint amilyen őszinte áhítattal akart korábban Krisztus menyasszonya lenni. Egyébként a kolostorban az első kérdése ez: „S a nővéreknek nincs több joguk?” Igaz, hogy később szépít és magyarázkodik: „Rosszul értetted szavam: / En inkább még nagyobb szigorra vágyom: / A fogadalmas Szűz Szent Klára-rendbe” - mondja, de az első megszólalás önkéntelenségének nagyobb hitele van.

De Izabella jelleme legjobban Claudio börtöncellájában bomlik ki. Ronyecz Mária ebben a jelenetben nagyszerűen talál rá a szokások és konvenciók fanatikusára. Izabellája nem saját erkölcsi normáiban hisz, hanem saját sérthetlenségében. Kockázatot nem vállal, és elfogadja testvére halálát. De még ennek a döntésnek sem meri egyedül vállalni a felelősségét. A szerencsétlen halálra-ítélt Claudiotól még erkölcsi támogatást is vár ehhez. Claudio ki is mondja: „Jól van” - s csak utána döbben rá a halál szörnyű tényére.

Itt jutottunk el a *Szeget szeggel* legszebb, legemberibb pillanatához. (Benedek Miklós kimerítően is megrendítő őszinteséggel oldotta meg ezt a jelenetet, s evvel megjegyezhetővé tette Claudio-alakítását.) Claudio életvágya gyűlöletesnek és abszurdnak mutatja a halált, s nem érzi soknak érte áldozatként hűga szüziességét. Itt drámai vétséget követ el ő is, de kicsoda bocsánatos bűn ez a többiek hitványságához képest! Hirtelen nem érzi vétkesnek magát a házasságon kívüli nászért, és könyörög Izabellának az életéért. Ez az elemi erejű életvágy valahogy mégsem megalázza, hanem fölemeli őt, és az önvédő, rideg elutasítás Izabellát undorítóvá teszi. „Csak azért se most már! / Vessz el! Ha csak bokolnom kellene egyet meg-váltásodra, annyit se csinálnék! --vágja oda gögösen, majd pillanatnyi tévovázás nélkül beletörődik abba, hogy Marianna képviselje a szerelmi légyotton.

Úgy tűnik, hogy erkölcsé inkább önvédelem, mint ahogy a zárdába is inkább a kor szokásainak feltétlen tisztelete, mint az elhivatottság érzése hajtja.

4:

Izabellát tehát Shakespeare és az ő sorait egy Sherlock Holmes alaposágával olvasó Major Tamás megfosztja a drámai hősné kijáró legfőbb státuszszimbólumtól, a makulátlan jellemtől. De ki kapja a jellemtelenség pálmáját? Ki kapaszkodik fel legmagasabbra az elkorcsosult társadalom hatalompiramisán? A mű két irányban hagy lehetőséget a továbbgondolásra, de ez a kettős lehetőség csak látszólagos. Ugyanis, ha Angelo a felelős mindenért, s az ő személyes gyarlósága minden baj okozója, akkor nincs baj, a jó herceg visszatér és rendbe hoz mindent. Angelo egymaga mit se számít, az

pudivás személyisége mögött még egészséges lehet a társadalom teste. Csakhogy

nem egészséges. A műből kirajzolódó körkép félreérthetetlenül a felbomlás parádéja.

Marad a másik lehetőség: az erkölcsi csőd főalakja a herceg. A jóságos, a megbocsátó, a büntetni képtelen. Aki így szól Angelóhoz, a hitványhoz: „Meg-fontoltan választottunk mi téged. / Foglald el tisztet. Elutazásunk / Oly sürgető, hogy fontos dolgainkat / Itt kell hagynunk elintézetlenül.” Majd így magyarázza meg távozását a barátának, aki olyannyira kiszolgáltattott neki, hogy nem kell elkendőznie előtte igazi gondolatait: „Nevem súlyával ő sújtson keményen; / Így én magam nem állok a prondra / S nem érhet gáncs.” A herceg tehát egyszerűen el akarja a „piszkos munkát” végeztetni valakivel, s így esik választása Angelóra. De nem azért, mert jellemének kiválóságában hisz, hanem ellenkezőleg: „De most hatalmat nyert: meglátjuk azt, / Hogy nem hull-é le arcáról a maszk!”

Az előadás egyik bírálója megállapítja: „.. néhány kérdésre meg kell adni a rendezésnek a választ: ha a köz-állapotok Vincentio uralkodásának következményei, miért nem ő teremt rendet itt, miért távozik olyan gyorsan, mikor cselekvésre kerül a sor; a hatalmat miért Angelóra bízza, akinek egy régebbi súlyos vétségével, mint a darab végén kiderül, tisztában van; azzal, hogy Izabellát maga mellé rendeli, és minden vétkesnek megbocsát, a történet végén új erkölcsi rendet teremt-e vagy a meg-levő helyzetet tartósítja?”

Úgy hiszem, ezek a kérdések valóban fontosak, annyira azok, hogy Major Tamás rendezésében központi helyet foglalnak el. Nehéz megmagyarázni a fenti idézet folytatását: „A Nemzeti Színház előadása nem válaszolja meg, nem is teszi fel ezeket a kérdéseket. Olyan Vincentiót hoz a színre, aki igazságot osztani indul a játék elején, és a végén igazságot osztani érkezik.

Az előadás fő kérdéseit Shakespeare nem engedi megkerülni. Illetve csak abban az esetben „sikerülne” elfedni a darab lényegét, ha a szöveg értelmezése helyett „áriáznának” a színészek. A *Szeget szeggel* azonban tisztán átgondolt elő-adás. Pontos meghatározható oka van annak is, hogy Kállai Ferenc Vincentiója miért nem tüntet elveteműtségével. Kállai filmen és színpadon sok olyan figurát formált meg az utóbbi időben, mint a herceg. Úgy tűnik, ez a sorozat nem volt

hiábavaló. Észrevette és hasznosítani tudta a legfontosabbat: a különböző nagyságrendű hercegek és hercegecskék nem viselik önleplező módon, tábla-ként a nyakukban jellemképletük meg-fejtését. Vulgarizálva: ha egy ilyen Vincentio nem tudná elhíttetni, hogy az igazság érdekében távozik és tér vissza, akkor már régen nem lenne herceg. A hercegek egyébként attól hercegek, hogy - mint ezt az előadás erősen hangsúlyozza - megtalálják az alkalmas pillanatban a maguk Angelóját, s ez jobban árulkodik róluk, mintha kevésbé lennének kedélyesek.

Iglódi István nagyon okosan, de ez-úttal nem elég érdekesen azt emeli ki Angelóból, ami a legfontosabb: a gyengeségét. Angelónak épp a tisztességtelenségén vannak repedések. Szeretne jó is lenni meg rossz is, kérlelhetetlen és szeretetre méltó, aszkéta és kéjenc, nincs lelkiismerete, de van lelkiismeret-furdalása. Ideális eszköz, mert könnyen összeroppantatható. Angelót nem kell megbüntetni, nagyszerűen kézben tartható és felhasználható ő anélkül is. Iglódi tökéletesen beméri a helyét a *Szeget szeggel* hitványságbörzójén, de talán épp ez a pontosság bátortalanítja is el. Nem akarhat túlságosan premier plánba kerülni, mert akkora darab már nem a felbolydult, értékeket nem találó, eszményeket vesztett városról szólna, hanem egy rossz emberről, aki mindenféle gaztettet művel.

Ezzel magyarázható az is, hogy az előadás legnagyobb színészi teljesítményei a mellékfigurák tablóképeiből ugranak elő.

5.

Nem lévén nyelvész, elemzés helyett hadd tisztelegjek egyetlen mondattal a Shakespeare-fordító Mészöly Dezsőnek: költői zengetek harsogása helyett *emberek* beszéltek hozzám a színpadról.

Shakespeare: Szeget szeggel (Nemzeti Színház)

Rendezte: Major Tamás, *fordította:* Mészöly Dezső, *díszlet és jelmez:* Keserű Ilona.

Szereplők: Kállai Ferenc, Iglódi István, Györfly György, Benedek Miklós, Óze Lajos, Kiss László, Tesszary László, Horváth József, Siménfalvi Sándor, Kun Tibor, Szél Richárd, Kovács Dezső, Szirtes Ádám, Izsóf Vilmos, Raksányi Gellért, Gyulay Károly, Csurka László, Ronyecz Mária, Moór Mariann, Jancsó Sarolta f. h., Lázár Katalin f. h., Pártos Erzsébet, Kóhalmi Attila.

SZILÁDI JÁNOS

Történelmi lecke

A holtak hallgatása a Pesti Színházban

Nekünk, magyaroknak tulajdonképpen nincs háborús irodalmunk. Egy-egy regény, dráma, néhány film és az elbeszélések sovány termése jelenti a második világháború magyar irodalmát. Természetesen nem az élmények hiánya

századokra elég, amit gyűjthettünk! szűkíti le így a kört. Sokkal inkább az élmény sajátos jellege, az, hogy a hitleri Németország szorgos csatlósaként éltük, küzdöttük meg a háborút. És igazán, nemzetközi méretekben is számottevő ellenállási mozgalom nélkül. Ha az lett volna ... De nem volt. Könnyű lenne előszámlálni az okokat, miért nem volt, de a tényeken ez nem változtat. S mert nem változtat, nálunk a háborús irodalom összekapcsolódott a nemzeti önvizsgálat egyik legdrasztikusabb formájával. Gondoljuk meg: a hagymázás lázálmodok százai, ezrek tervezték ki, de százezrek mentek érte a tiltakozás fölmutatható jele nélkül a biztos halálba. Mentek száz és száz kilométeren át a Donhoz. Nem tízen, nem százan, nem ezren - egy egész hadsereg. Kétszázötvenezer ember menetelt ki az országból, maga mögött hagyva a feleségek, a gyerekek, a testvérek milliós táborát, s ha nem lelkesedtek is, ha nem vállalták is a célt magát, bele-törődtek, hogy ezt kell tenniük.

Igen, a 2. magyar hadsereg. Az ország hadra fogható férfiaiak harmada állt a Donnál, feladatul kapva, hogy amit az Európán átszáguldó egykori győztes már nem tudott, ők, a rosszul felszerelt, a harcolni nem akarók tegyék meg: állítsák meg a szovjet hadsereget. Nem állították meg. A szovjet támadás elsöpörte a magyar sereget. Majd százötvenezer magyar halott maradt a csatatéren: hatszor annyian, mint Mohácsnál, egy esztelen politika martalékául.

És maradt a sokáig megemészthetetlennek tűnő örökség is. Az, hogy miközben joggal valljuk és hirdetjük, hogy a szovjet hadsereg hozta el hazánknak a szabadságot, azt is tudjuk - és tudnunk is kell -, hogy nemcsak a fasiszta német hadsereget kellett kiűzni hazánkból, de le kellett győzni, szét kellett verni a magyar hadsereget is. Igen, ezt is, a Be-

csapottakat, a félrevezetetteket is le kellett győzni, s mert fegyver volt a kezükben, s mert ellenálltak, mert öltek, ölni kellett; nem volt más választás.

Elsőként a hadtörténészek szólaltak meg: dokumentumokat gyűjtöttek kötetbe és adtak ki. Majd memoárok jelentek meg, filmek készültek, és egy dráma is született (Kerekes Imre: *Kapaszkodj Malvin, jön a kanyar*). A közelmúltban pedig a történelmi ténygazdagságot az esszéíró izgalmasságával nagyszerűen társító Nemeskürty István dolgozta fel a 2. magyar hadsereg történetét. *Requiem egy hadseregért*, ezt adta a szerző címmel, és talán nem véletlen, hogy a mohácsi csatavesztés megírása után éppen ehhez a témához nyúlt. Nem akarunk erőszakolt párhuzamot vonni, sem a történelem önméltolásának igaztalan látszatát kelteni, de lehetetlen nem észrevenni bizonyos azonosságokat a két történelmi esemény között. Olyan például, mint az uralkodó osztály ország- és nemzetvesztő bűnössége. Mohácsnál épp-úgy, mint a Donnál. Mert - s ezt Nemeskürty egyértelműen bizonyítja - a 2. magyar hadsereget az ország urai már akkor halálra ítélték, amikor a katonaszerelvények még el sem hagyták az országot. Nem győzni küldték őket, hanem hogy vérükkel, halálukkal fizessenek a bécsi döntésekért, s hogy minél több halállal szerezzenek jogot a várt újabb döntések újabb „ajándékaira”.

Áldozatnak szemelték ki őket, és ők, a becsapottak, a megalázottak áldozatok lettek, mert nem volt elég erejük, elszántságuk, hogy kitörjenek a köréjük font körből. *Requiem egy hadseregért*, írta kötete címűl Nemeskürty, és a requiem az elesettekért szól, majd' százötvenezer halottért. A halottakat el kell temetni. Mindenkinek. A gyászoló családnak, az országnak, a nemzetnek egyaránt. Akárhová megyünk az országban, mindenütt megtaláljuk az I. világháború magyar halottainak emlékművét. A II. világháború magyar halottait is el kell temetnünk. Nem igaz ügyért elesetteket temetünk, hanem becsapottakat, félrevezetetteket, önmaguk, családjuk, népük történelmi érdeke ellen harcolókat; embereket, munkásokat, parasztokat, értelmiségieket - egy bűnös politika csúful rá-szedett áldozatait, akik nem azért harcoltak, mert hittek a fasiszmusban, hanem azért, mert nem tudták, hogy lehet más választásuk is. El kell temetnünk őket tisztességgel, és úgy, hogy tragédiájukból a késő utódok is okulhassanak.